

Krzysztof Prokop¹

Odpowiedzialność członków Rządu Federalnego w Belgii²

Słowa kluczowe: Belgia, rząd, minister, parlament, odpowiedzialność, wotum nieufności

Keywords: Belgium, government, minister, parliament, responsibility, vote of no confidence

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest odpowiedzialności członków Rządu Federalnego w Belgii. Zasadnicza część opracowania dotyczy mechanizmów odpowiedzialności politycznej. Obejmują one odpowiedzialność indywidualną ministrów oraz odpowiedzialność solidarną gabinetu. W pierwotnej wersji konstytucji Belgii z 1831 r. ministrowie ponosili odpowiedzialność przed królem. Aktualnie do wyegzekwowania odpowiedzialności indywidualnej ministra upoważniona jest Izba Reprezentantów przez uchwalenie wotum nieufności. W takiej sytuacji król obowiązany jest odwołać ministra. Adresatem wniosku o wotum nieufności może być również cały gabinet (odpowiedzialność solidarna). Od 1993 r. istnieje możliwość obalenia rządu w drodze konstruktywnego wotum nieufności. W artykule omówiono również problem odpowiedzialności prawnej ministrów.

---

¹ Autor jest prof. nadzw. w Katedrze Prawa i Administracji Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych Państwowej Wyższej Szkole Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży. E-mail: kprokop@pwsip.edu.pl.

² Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu przygotowanego na XVI Seminarium Badaczy Prawa Konstytucyjnego *Odpowiedzialność w prawie konstytucyjnym*, które miało miejsce 27–29 września 2017 r. w Supraślu.

Summary

Responsibility of Members of the Federal Government in Belgium

The article is devoted to the responsibility of members of the Federal Government in Belgium. The main part of the study concerns the mechanisms of political responsibility. They include individual responsibility of ministers and collective responsibility of the cabinet. According to the original version of the Belgian Constitution of 1831 ministers were responsible to the king. Currently, the House of Representatives is authorized to enforce the individual responsibility of the minister by passing a vote of no confidence. In such situation the king is obliged to dismiss the minister. The entire cabinet may be the addressee of the motion of no confidence, too (collective responsibility). Since 1993 there has been the possibility of overthrowing the government through a constructive vote of no confidence. The article also discusses the problem of legal responsibility of ministers.

I. Uwagi wprowadzające

Konstytucja Belgii została uchwalona w 1831 r., a więc wówczas, gdy w państwach Europy kontynentalnej nie była jeszcze w pełni wykształcona zasada odpowiedzialności politycznej egzekutywy przed parlamentem. Stąd też w pierwotnej wersji konstytucja ograniczała się do uznania roli monarchy w powoływaniu i odwoływaniu ministrów. Niemniej akt przyjęty w 1831 r. przez Kongres Narodowy (konstytuantę) oceniany jest z perspektywy czasu jako jedna z najbardziej postępowych konstytucji swojej epoki. Zawierała od początku podstawowe zasady ustrojowe, które przetrwały po dzień dzisiejszy³.

---

³ Por. L. Prakke, *Swamping the Lords, Packing the Court, Sacking the King. Three Constitutional Crises*, „European Constitutional Law Review” 2006, t. 2, s. 141; K. Biskupski, *Ustrój polityczny Belgii. Studium o różnicach między ustrojem konstytucyjnym a rzeczywistością*, Toruń 1964, s. 19–20; E. Zieliński, *Rząd Królestwa Belgii*, [w:] E. Zieliński, I. Bokszczanin, *Rządy w państwach Europy*, t. 1, Warszawa 2003, s. 15.

Twórcy konstytucji Belgii z 1831 r. oparli organizację władz państwowych na monteskiuszowskim modelu trójpodziału władz⁴. Władzę ustawodawczą sprawuje król oraz dwuizbowy parlament: Izba Reprezentantów i Senat⁵, władzę wykonawczą król wraz z rządem, zaś władzę sądowniczą – sądy i trybunały. Występują również w belgijskiej konstytucji organy państwowe niemieszające się w klasycznym modelu trójpodziału władz⁶.

Rząd jest organem władzy wykonawczej. Tej oczywistej konstatacji nie zmienia treść art. 37 konstytucji, zgodnie z którym federalna władza wykonawcza, uregulowana w konstytucji, należy do króla. W praktyce ewolucja parlamentarnego systemu rządów spowodowała, że przez instytucję kontrasygnaty rząd wykonuje kompetencje, które konstytucja nominalnie przypisuje monarsze⁷. Niemniej ani w art. 37, ani w żadnym innym przepisie konstytucji rząd nie został formalnie zaliczony do organów egzekutywy.

Na określenie rządu belgijskiego używa się różnorodnej terminologii. Oficjalną nazwą gabinetu jest Rząd Federalny⁸. Jest to też pojęcie najszersze, gdyż obejmuje – oprócz premiera i ministrów – również sekretarzy stanu⁹. Radę Ministrów tworzą ministrowie obradujący pod przewodnictwem króla. Natomiast Rada Gabinetowa jest to posiedzenie ministrów i sekretarzy stanu pod przewodnictwem premiera¹⁰. Nazwa ta najbardziej odpowiada formułom „rząd” i „gabinet” użytym w niniejszym opracowaniu.

---

⁴ Zob. K. Prokop, *Zasady podziału władzy w Belgii*, [w:] *Zasady podziału władzy we współczesnych państwach europejskich*, t. I, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Rzeszów 2016, s. 57 i n.

⁵ Art. 36 Konstytucji; K. Wójtowicz, *Ustawa i tryb jej uchwalania w belgijskim prawie konstytucyjnym*, „Przegląd Sejmowy” 1994, nr 1, s. 55.

⁶ Należy do nich Sąd Konstytucyjny, Rada Stanu oraz Trybunał Obrachunkowy. Zob. K. Prokop, *Specyfika konstytucyjnej regulacji organów kontroli państwowej i ochrony prawa w Belgii*, [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym – perspektywa praw jednostki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziębie-Załuckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej*, red. M. Grzesik-Kulesza, G. Pastuszko, Rzeszów 2017, s. 394 i n.

⁷ M. Krzemiński, *Królestwo Belgii*, [w:] *Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2007, s. 84.

⁸ Nazwa ta pojawiła się w wyniku rewizji konstytucji z 1993 r.

⁹ W takim składzie rząd może zbierać się pod przewodnictwem monarchy jako Rada Korony; M. Uyttendaele, *Les institutions de la Belgique*, Bruxelles 2014, s. 148.

¹⁰ A. Głowacki, *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997, s. 34; P. Peeters, A. Alen, *The Executive*, [w:] *Treatise on Belgian Constitutional Law*, red. A. Alen, Deventer-Boston 1992, s. 85.

Ustrój konstytucyjny Królestwa Belgii zdeterminowany jest zjawiskiem „uwspólnotowienia” (*communitarization*), tj. federalizacji państwa, którego normatywną podstawą były kolejne reformy konstytucyjne, poczynając od 1970 r.¹¹. Wskazać należy, iż belgijski federalizm wykazuje szereg specyficznych cech. Silne podziały polityczne, kulturowe i językowe¹² wpływają na funkcjonowanie instytucji konstytucyjnych na poziomie federalnym, w tym również będącej tematem niniejszego opracowania odpowiedzialności członków Rządu Federalnego.

Konstytucja Królestwa Belgii w wersji ogłoszonej w 1994 r. przewiduje odpowiedzialność indywidualną i solidarną członków rządu. W pierwotnej wersji konstytucja nie знаła instytucji gabinetu oraz stanowiska premiera. Dlatego też przez wiele dziesięcioleci podstawowe znaczenie odgrywała odpowiedzialność indywidualna ministrów. Dużo później pojawiła się odpowiedzialność solidarna. Pojawieniu się tego mechanizmu sprzyjało wykrystalizowanie się instytucji premiera i konieczność tworzenia rządów koalicyjnych, będąca skutkiem wprowadzenia proporcjonalnego systemu wyborczego. Odpowiedzialności indywidualnej i solidarnej poświęcona jest zasadnicza część rozważań w niniejszym artykule. Nikłe znaczenie odgrywa natomiast odpowiedzialność prawna ministrów, stąd autor opracowania poświęca jej mniejszą uwagę.

II. Odpowiedzialność indywidualna

Aktualny stan przepisów konstytucyjnych w zakresie odpowiedzialności członków rządu belgijskiego i jego członków został ustanowiony rewizją konstytucji z 1993 r. Kompetencje monarchy ograniczono formalnie tylko do tych,

---

¹¹ E. Kuzelewska, *Status ustrojowy władzy wykonawczej w Belgii*, „Przeгляд Politologiczny” 2017, nr 1, s. 22; E. Zieliński, *Kształtowanie się instytucji państwa federalnego w Belgii*, [w:] *Studia nad ustrojoznawstwem i administracją. Księga jubileuszowa Profesora Michała Teofila Staszewskiego*, red. J. Zieliński, Siedlce 2007, s. 208 i n.; V. Philips, P. Vermeersch, *Belgia: geneza i organizacja państwa federalnego*, „Studia Europejskie” 1998, nr 1, s. 67 i n.; N. Van Leuven, *Belgium*, [w:] *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*, red. J.M. Smits, Cheltenham-Northampton 2012, s. 127–128; M. Uyttendaele, op.cit., s. 62 i n.; P. Popelier, K. Lemmens, *The Constitution of Belgium. A Contextual Analysis*, Oxford 2015, s. 15 i n.

¹² Zob. E. Kuzelewska, *Language Border and Linguistic Legislation in Belgium*, „Michigan State International Law Review Forum Conveniens” 2015, t. 3, s. 1 i n.

które zostały wyraźnie określone przez konstytucję i ustawy (art. 105). Sprecyzowany został również zakres odpowiedzialności ministrów za akty monarchy. Zgodnie z art. 102 Konstytucji w żadnym wypadku pisemny lub ustny rozkaz króla nie może uwolnić ministra od odpowiedzialności. Oznacza to, że ministrowie ponoszą pełną odpowiedzialność za zakres uprawnień realizowanych przez monarchę, realizowanych nie tylko w formie pisemnej, ale i ustnej. Obejmuje ona nawet zawarcie małżeństwa przez monarchę¹³.

Należy podkreślić, że już w pierwotnej wersji konstytucja z 1831 r. ustanawiała – choć w sposób niezwykle lakoniczny – zasadę odpowiedzialności ministrów. Nie precyzowała jednak, wobec kogo ministrowie ponoszą odpowiedzialność, ani też nie odnosiła się do sposobu egzekwowania owej odpowiedzialności¹⁴. Należy zwłaszcza podkreślić, iż konstytucja nie wymagała posiadania przez gabinet i jego członków zaufania w Izbie Reprezentantów¹⁵. Po dzień dzisiejszy kwestia uzyskania wotum zaufania przez nowo powołany gabinet jest bardziej rezultatem poszanowania konwenansu konstytucyjnego niż stosowania litery konstytucji¹⁶.

Zasada parlamentarnej odpowiedzialności belgijskiego rządu zrodziła się w praktyce przez ustanawianie odpowiednich konwenansów. Okazało się, że funkcjonowanie kolejnych gabinetów było niemożliwe bez posiadania zaufania większości parlamentarnej. Zanim jednak nastąpiło pełne wykształcenie się owej podstawowej dla funkcjonowania systemu rządów parlamentarnych zasady, praktyka ustrojowa usankcjonowała odpowiedzialność ministrów wobec monarchy¹⁷. Król dysponował (i formalnie nadal dysponuje) kompe-

¹³ E. Zieliński, *Rząd...*, s. 43–44.

¹⁴ Por. J. Stembrowicz, *Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982, s. 106.

¹⁵ Por. W. Skrzydło, *Uwagi wstępne* (do tłumaczenia konstytucji Belgii), [w:] *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Szwajcarii*, red. A. Burda, M. Rybicki, Wrocław 1970, s. 138. K. Biskupski zwrócił uwagę, że rozwiązania belgijskiej konstytucji w swym pierwotnym kształcie w zakresie odpowiedzialności ministrów zbliżone były do francuskiej Karty Konstytucyjnej z 1830 r. (op.cit., s. 23).

¹⁶ A. André, S. Depauw, K. Deschouwer, *Changing Investiture Rules in Belgium*, [w:] *Parliaments and Government Formation. Unpacking Investiture Rules*, red. B.E. Rasch, Sh. Martin, J.A. Cheibub, Oxford 2015, s. 49–50.

¹⁷ Reminiscencja dziewiętnastowiecznych reguł ustrojowych widoczna była jeszcze w okresie międzywojennym. W 1939 r. król Leopold III ogłosił, że ministrowie powinni czuć się odpowiedzialni nie tylko przed parlamentem, ale również i monarchą (J. Stembrowicz, op.cit., s. 115).

tencją do powołania i odwołania ministrów¹⁸, wobec czego miał w ręku instrument pozwalający na egzekwowanie ich odpowiedzialności¹⁹. W praktyce ministrowie ponosili przed monarchą indywidualną odpowiedzialność za działania (i zaniechania) własne i podległych im urzędników²⁰.

Z czasem narodził się obowiązek posiadania przez ministrów zaufania w Izbie Reprezentantów. Przepis przyznający królowi prawo do powoływania i odwoływania ministrów został w praktyce zmodyfikowany w ten sposób, że do momentu posiadania zaufania parlamentu król nie może odwołać rządu²¹. Ostatni tego typu przypadek miał miejsce w 1911 r.²². Dla utrwalenia zasady parlamentarnej odpowiedzialności ministrów duże znaczenie miały wydarzenia z okresu II wojny światowej i działalności rządu emigracyjnego. W związku z tym, że monarcha pozostawał w niewoli i parlament nie obradował, nie było możliwości zakwestionowania mandatu członków rządu. Gabinet Huberta Pierlota uznał wówczas, że król znalazł się w stanie niemożności sprawowania władzy²³.

Wykształcenie się zasady solidarnej odpowiedzialności gabinetu nie oznaczało zaniku odpowiedzialności indywidualnej ministrów. W rezultacie członkowie rządu belgijskiego ponoszą współcześnie nie tylko odpowiedzialność solidarną, ale również indywidualną. Charakterystyczny jest przy tym brak precyzyjnego określenia zakresu odpowiedzialności poszczególnych ministrów i całego gabinetu. Decyzję w sprawie uruchomienia procedury wotum nieufności wobec ministra lub całego gabinetu podejmują *a casu ad casum* frakcje parlamentarne.

Członkowie Rządu Federalnego odpowiadają nie tylko za działania własne, ale również za akty dokonywane przez monarchę. Zgodnie z art. 88 Konsty-

---

¹⁸ W aktualnej wersji konstytucji kompetencja monarchy w tej mierze wynika z art. 96 ust. 1; zob. Y. Lejeune, *Droit constitutionnel belge. Fondements et institutions*, Bruxelles 2014, s. 688.

¹⁹ Jak podkreślił J. Stembrowicz (op.cit., s. 106), królewska kompetencja powoływania i odwoływania ministrów w świetle pierwotnego znaczenia wskazanego przepisu miała charakter dyskrecjonalny i jako taka występowała w innych konstytucjach okresu monarchii ograniczonej.

²⁰ E. Zieliński, *Rzqd...*, s. 42.

²¹ Zob. K. Biskupski, op.cit., s. 46–47.

²² E. Kuzelewska, *Status...*, s. 26.

²³ Por. A. Budzanowska, *Parlament Federalny Belgii*, [w:] *Parlamenty państw europejskich*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2005, s. 206–207.

tucji osoba króla jest nietykalna, zaś za podejmowane przez niego działania odpowiedzialni są ministrowie²⁴. Akty królewskie podlegają kontrasygnacie. Minister udzielający kontrasygnaty przyjmuje na siebie odpowiedzialność za ten akt (art. 106). Konsekwencją nieodpowiedzialności monarchy jest konstytucyjny zakaz powoływania członków rodziny królewskiej na stanowiska rządowe (art. 87). Realizacja zasady nietykalności monarchy i odpowiedzialności ministrów przed parlamentem powoduje, że władza wykonawcza jest w Belgii sprawowana *de facto* przez Rząd Federalny²⁵.

Do czasu reformy konstytucyjnej z 1993 r. ministrowie poprzez instytucję kontrasygnaty ponosili pełną odpowiedzialność za działania monarchy w związku z respektowaniem zasady jego nieodpowiedzialności politycznej. Zasadę tę zmodyfikowano na mocy wspomnianej rewizji w ten sposób, że art. 105 określił, iż król posiada tylko te kompetencje, które przyznała mu konstytucja lub wydane na jej podstawie ustawy szczególne. Oznacza to, że faktyczny zakres odpowiedzialności ministrów za działania monarchy określony jest przez parlament decydujący o kierunkach zmiany konstytucji i zakresie materii ustawodawczej w obszarze kompetencji przypisanych królowi.

Normatywną podstawą odpowiedzialności politycznej ministrów po reformie z 1993 r. jest art. 101 ust. 1 Konstytucji. Zgodnie z jego treścią ministrowie ponoszą odpowiedzialność polityczną przed Izbą Reprezentantów, czyli izbą pierwszą belgijskiego parlamentu. Z egzekwowania odpowiedzialności politycznej wyłączony jest natomiast Senat (izba druga), przynajmniej jeżeli chodzi o tryb uchwalenia wotum zaufania i wotum nieufności. Przez wiele lat konstytucja belgijska hołdowała idei bikameralizmu egalitarnego. Ostatnie reformy ustrojowe na tyle jednak osłabiły pozycję ustrojową Senatu, że można mówić o występowaniu w Belgii dwuizbowości asymetrycznej. Brak udziału Senatu w procedurze uchwalenia Rządowi Federalnemu wotum zaufania i wotum nieufności w pełni więc odpowiada idei bikameralizmu nieegalitarnego.

O wadze konwenansu konstytucyjnego w przedmiocie odpowiedzialności politycznej ministrów przed parlamentem najlepiej świadczy fakt, że art. 101 Konstytucji nie określa *expressis verbis* możliwości wyrażenia indywidualne-

²⁴ Zob. Y. Lejeune, op.cit., s. 635; M. Uyttendaele, op.cit., s. 133 i n.

²⁵ E. Kuzelewska, *Status...*, s. 25.

go wotum nieufności. Ustrojodawca uznał ją za rzecz oczywistą. W rezultacie tryb uchwalenia wotum nieufności ministrowi określają przepisy regulaminu Izby Reprezentantów²⁶. Zgodnie z art. 138 izba pierwsza belgijskiego parlamentu uchwała ministrowi wotum nieufności absolutną większością swoich członków. Przyjęcie wniosku nie rodzi konsekwencji wobec całego gabinetu, a zwłaszcza nie jest równoznaczne z konstytucyjnym obowiązkiem jego ustąpienia²⁷. Izba Reprezentantów, uchwalając indywidualne wotum nieufności, zmusza jedynie premiera do dokonania zmiany w składzie rządu. W ten sposób formalizuje się konstytucyjna zasada odpowiedzialności ministrów nie tylko przed Izłą Reprezentantów, ale i przed monarchą²⁸.

Zmiana w składzie gabinetu może dokonać się również wskutek złożenia rezygnacji przez ministra z dalszego piastowania funkcji. W takiej sytuacji król dokonuje formalnego aktu odwołania i powołuje – na wniosek premiera – jego następcę²⁹. Ten sposób dokonania wymiany personalnej jest świadectwem odpowiedzialności politycznej ministra przed premierem. W każdej chwili może on zainicjować zmianę w składzie swego gabinetu. Inna sprawa, że warunki funkcjonowania rządu koalicyjnego znacznie ograniczają możliwości swobodnego podejmowania decyzji przez szefa rządu. Zważyć należy, że dzięki funkcjonowaniu reguły politycznej odpowiedzialności ministrów przed premierem, art. 96 ust. 1 Konstytucji należy rozumieć w ten sposób, że król powołuje i odwołuje ministrów na wniosek premiera.

Efektywnemu – z punktu widzenia szefa rządu – ukształtowaniu składu personalnego gabinetu nie sprzyja reguła określająca, iż w jego skład musi wchodzić równa liczba ministrów francusko – i niderlandzkojęzycznych. W świetle art. 99 Konstytucji Rada Ministrów składa się najwyżej z piętna-

---

²⁶ W niniejszym opracowaniu wykorzystano francuskojęzyczną wersję tekstu, dostępną na stronie internetowej Izby Reprezentantów: <http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/publications/reglement&language=fr&story=reglement.xml&lang=fr> (15.12.2017).

²⁷ Uchwalenie wotum nieufności wobec ministra nie stanowi konstytucyjnej przesłanki rozwiązania Izby Reprezentantów (art. 46 ust. 1 Konstytucji). W tym sensie wyegzekwowanie odpowiedzialności indywidualnej ministrów jest z punktu widzenia parlamentu bezpieczniejsze niż uchwalenie zwykłego wotum nieufności wobec całego rządu. W tym przypadku monarcha może rozwiązać Izbę Reprezentantów.

²⁸ Jak wspomniano wyżej, uznaje się, iż minister cieszy się zaufaniem króla, jeżeli posiada zaufanie parlamentu.

²⁹ E. Zieliński, *Rzqd...*, s. 31.

stu członków. Z ewentualnym wyjątkiem premiera, Rada Ministrów liczy tylu ministrów ze Wspólnoty francuskiej, co i flamandzkiej. Zmiany personalne dokonywane w składzie gabinetu muszą więc uwzględniać nie tylko konstytucyjnie określoną maksymalną liczbę jego członków, ale również konieczność zachowania parytetu językowego.

Artykuł 101 ust. 1 konstytucji nie ma zastosowania w odniesieniu do federalnych sekretarzy stanu. Są oni zastępcami ministrów, powołuje ich i odwołuje król (art. 104)³⁰. Kompetencja monarchy jest realizowana w wyniku uzgodnień podjętych przez koalicję rządową³¹. Jak wspomniano wyżej, federalni sekretarze stanu są formalnie członkami Rządu Federalnego oraz Rady Gabinetowej, czyli ciała złożonego z ministrów i sekretarzy stanu obradującego pod przewodnictwem premiera. Federalni sekretarze stanu nie wchodzi natomiast w skład Rady Ministrów³².

III. Odpowiedzialność solidarna

W pierwszych dziesięcioleciach obowiązywania konstytucji z 1831 r. ministrowie ponosili wyłącznie odpowiedzialność indywidualną. Nieznana była odpowiedzialność solidarna, czemu sprzyjał brak sformalizowania w przepisach konstytucyjnych gabinetu jako organu kolegialnego, jak i jego formalnego przewodniczącego (premiera). Stanowisko szefa rządu zrodziło się w drodze praktyki. Jego zaczątkiem była funkcja formatora, który wchodził następnie w skład gabinetu jako *primus inter pares*. Pierwszej oficjalnej nominacji na stanowisko premiera dokonano w 1918 r., ale jego konstytucjonalizacja nastąpiła dopiero w 1970 r.³³. Na mocy reformy konstytucyjnej z 1993 r. usankcjonowano występujący w praktyce tryb powołania premiera, składa-

³⁰ Instytucja sekretarzy stanu zyskała podstawę konstytucyjną w 1970 r.; E. Zieliński, *Organizacja i funkcjonowanie administracji publicznej w Belgii*, [w:] *Problemy współczesnego ustrojoznawstwa. Księga jubileuszowa Profesora Bronisława Jastrzębskiego*, red. J. Dobkowski, Olsztyn 2007, s. 187; Y. Lejeune, op.cit., s. 703; P. Peeters, A. Alen, op.cit., s. 86; M. Uyttendaele, op.cit., s. 147; H. Siegemund, *Königreich Belgien*, [w:] *Regierungsmehrheit und Opposition in den Staaten der EG*, red. W. Steffani, Opladen 1991, s. 64.

³¹ E. Zieliński, *Rząd...*, s. 29.

³² Por. A. Głowacki, *Belgia (od państwa unitarnego ku federacji)*, Szczecin 1987, s. 34.

³³ E. Kuzelewska, *Status...*, s. 27.

jący się z przedstawienia propozycji personalnej przez Izbę Reprezentantów oraz dokonania oficjalnej nominacji przez monarchę (art. 96 ust. 2)³⁴.

Pierwotnie monarcha dysponował dużą uznaniowością w wyborze osoby, której powierzał tekę premiera, zwłaszcza w obliczu konieczności stworzenia koalicji parlamentarnej gotowej do poparcia gabinetu³⁵. Zmiana tego stanu rzeczy dokonywała się stopniowo. Monarcha – przy niezmienionej literze konstytucji – został skrępowany w powierzaniu teki szefa rządu przez decyzje będące rezultatem ustaleń podjętych przez frakcje parlamentarne. Dla ukształtowania tego stanu rzeczy decydujące znaczenie odegrały wydarzenia z 1950 r., gdy na tron wstąpił król Baudouin, od którego oczekiwano nieangażowania się w sprawy rządowe³⁶. Potencjalną rolę króla w wyborze premiera ograniczyła też rewizja konstytucji z 1993 r. przez wprowadzenie instytucji konstruktywnego wotum nieufności. Jego zastosowanie wyklucza formalnie współdziałanie monarchy w kreacji nowego gabinetu³⁷.

Aktualnie premier pełni kluczową rolę w systemie politycznym Belgii, gdyż oprócz stanowiska szefa rządu piastuje na ogół funkcję lidera największej frakcji parlamentarnej wchodzącej w skład koalicji rządowej³⁸. Zważyw-

³⁴ E. Zieliński, *Rzqd...*, s. 19–20; por. E. Dydak, A. Saczuk, *Królestwo Belgii*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, t. 1, red. K.A. Wojtaszczyk, M. Poboży, Warszawa 2013, s. 136. Utworzenie nowego gabinetu jest w Belgii procesem niezwykle skomplikowanym. Na podziały polityczne nakładają się antagonizmy narodowościowe między Walonami i Flamandami. Konieczne jest osiągnięcie kompromisu i zbudowania gabinetu o zrównoważonych wpływach nie tylko politycznych, ale i narodowościowych. Najdłuższy kryzys miał miejsce po wyborach parlamentarnych, które odbyły się w 2010 r. – proces tworzenia gabinetu zajął wówczas 541 dni (osiemnaście miesięcy). Zob. R. Klepka, *Kryzys polityczny lat 2010–2011 w Królestwie Belgii – geneza i możliwe następstwa*, [w:] *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, red. M. Cetwiński, A. Czajkowska, Częstochowa 2012, s. 453 i n.

³⁵ J. Stembrowicz, *op.cit.*, s. 116.

³⁶ E. Kuzelewska, *Status...*, s. 27.

³⁷ Stefaan Fiers i André Krouwel ocenili, że zmiany przeprowadzone w 1993 r. stanowiły „radikalne zerwanie z okresem, w którym los premierów leżał w rękach pozaparlamentarnych liderów koalicji rządowych, często grożących obaleniem gabinetów w celu wywierania wpływu na prowadzoną przez nie politykę” (S. Fiers, A. Krouwel, *The Low Countries: From ‘Prime Minister’ to President-Minister*, [w:] *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, red. Th. Poguntke, P. Webb, Oxford 2007, s. 129).

³⁸ Y. Lejeune, *op.cit.*, s. 696; M. Uyttendaele, *op.cit.*, s. 146; E. Zieliński, *Parlament Belgii*, Warszawa 1992, s. 27–28.

szy na ów fakt podkreślić należy, że przepisy konstytucyjne określające pozycję ustrojową premiera są nad wyraz skąpe. Ustrojodawca traktuje o szefie rządu w zasadzie tylko przy określeniu procedury powołania gabinetu.

Wraz ze stanowiskiem premiera wykształcała się solidarna odpowiedzialność całego gabinetu. Kluczowe znaczenie dla tego procesu miała zmiana systemu wyboru deputowanych. W czasie obowiązywania systemu większościowego możliwe było tworzenie gabinetów monopartyjnych, co skutkowało pozytywnie jeśli chodzi o ich trwałość. Wprowadzenie systemu proporcjonalnego skutkowało defragmentacją sceny politycznej. Wraz z pojawieniem się w parlamencie większej ilości frakcji parlamentarnych konieczne stało się tworzenie koalicji rządowych³⁹. Pojawiło się zapotrzebowanie na narzędzie służące wyegzekwowaniu odpowiedzialności za niespełnione zapowiedzi programowe⁴⁰. Rolę taką zaczęła spełniać solidarna odpowiedzialność ministrów. Kryzys spowodowany wycofaniem poparcia dla urzędującego gabinetu powodował jego ustąpienie i konieczność utworzenia nowej większości parlamentarnej (częściej w drodze kolejnych wyborów niż poszukiwania koalicji w dotychczasowym układzie sił⁴¹). Zmianom gabinetów nie towarzyszyła jednak równie duża wymiennosc personalna. Z reguły stanowiska ministerialne były piastowane przez dłuższy czas przez te same osoby. Belgijska praktyka ustrojowa była więc zbliżona do tej, która znana jest z doświadczeń III Republiki Francuskiej⁴².

W praktyce zmianom gabinetów nie towarzyszyła formalna procedura uchwalenia wotum nieufności. Następowaly one wskutek wewnętrznego rozbicia i braku możliwości osiągnięcia porozumienia w ekipie rządowej⁴³.

---

³⁹ Na kluczowe znaczenie partii politycznych w funkcjonowaniu ustroju politycznego Belgii zwracają uwagę P. Popelier i K. Lemmens, op.cit., s. 107–108.

⁴⁰ Brak poparcia większości parlamentarnej stawał się widoczny zwłaszcza przy okazji próby uchwalenia ustaw istotnych dla ekipy rządowej lub wydatkowania środków budżetowych (E. Zieliński, *Rząd...*, s. 46).

⁴¹ R. Klepka, *Rządy mniejszościowe w Belgii: trudności istnienia stabilnego rządu w państwie Flamandów i Walonów*, [w:] *Rządy mniejszościowe w wybranych państwach świata. Studium prawnopolityczne*, red. R. Radek, Katowice 2014, s. 124 i n.

⁴² J. Stembrowicz, op.cit., s. 114; por. E. Zieliński, *Rząd...*, s. 45–46.

⁴³ J. Stembrowicz, op.cit., s. 114; por. R. Klepka, *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii. Analiza porównawcza*, Warszawa 2013, s. 252; L. De Winter, A. Timmermans, P. Dumont, *Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers*

O deformalizacji procesu odmowy zaufania przez większość parlamentarną najlepiej świadczy fakt, że odnotowano przypadki ustąpienia gabinetów nie-
długo po uzyskaniu oficjalnej inwestytury ze strony parlamentu⁴⁴.

Przez długi czas klasyczne mechanizmy odpowiedzialności solidarnej nie znajdowały regulacji konstytucyjnej i w praktyce były nadużywane, o czym świadczy duża zmienność gabinetów. Dopiero reforma konstytucyjna z 1993 r. ustanowiła instytucję konstruktywnego wotum nieufności (art. 96 ust. 2), której celem jest zracjonalizowanie relacji między legislatywą a egzekutywą, zapobieżenie kryzysom rządowym i realizacja zasady „rządu legislatury”, funkcjonującego przez pełną kadencję parlamentu⁴⁵. Od tej pory wnioskodawcy projektu uchwały o wotum nieufności przedstawiają kandydata na nowego premiera, który staje się przedmiotem głosowania wraz z wnioskiem o wotum nieufności dla urzędującego gabinetu⁴⁶.

Wniosek o udzielenie wotum nieufności powinien być umotywowany i zawierać zarzuty stawiane przez jego autorów wobec rządu⁴⁷, w szczególności zaś może być rezultatem niezadawalającej odpowiedzi na interpelację. Przy pomocy tego narzędzia deputowani mogą kierować do członków gabinetu pytania w sprawach polityki ogólnej lub w sprawach szczegółowych. Prawo do składania interpelacji jest konsekwencją zasady odpowiedzialności politycznej ministrów przed Izbą Reprezentantów⁴⁸. Udzielenie rządowi wotum nieufności może nastąpić ponadto w rezultacie przeprowadzenia przez Izbę Reprezentantów debaty nad rządowym *exposé*, modyfikacją programu gabinetu lub zmianą w jego składzie. Szczególnie istotnym przypadkiem jest debata nad oświadczeniem rządu, z którym wiąże on kwestię zaufania⁴⁹.

---

and Heretics, [w:] *Coalition Governments in Western Europe*, red. W.C. Müller, K. Strøm, Oxford 2003, s. 342; J. Craeybeckx, *From the Great War to Great Depression*, [w:] E. Witte, J. Craeybeckx, A. Meynen, *Political History of Belgium. From 1830 Onwards*, Brussels 2009, s. 150.

⁴⁴ J. Stembrowicz, op.cit., s. 114 i przypis 18 na tejże stronie.

⁴⁵ W. Skrzydło, *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Belgii*, Warszawa 2010, s. 15.

⁴⁶ Zob. Y. Lejeune, op.cit., s. 682 i n.

⁴⁷ Reguła ta obowiązuje od 1930 r. i została sformułowana przez ówczesnego monarchę Alberta I; por. A. Budzanowska, *Parlament...*, s. 206.

⁴⁸ Ibidem, s. 219. Deputowani mogą również kierować pytania wobec ministrów. W przeciwieństwie jednak do interpelacji niezadawalająca odpowiedź na pytanie nie może być podstawą złożenia wniosku o wotum nieufności wobec rządu.

⁴⁹ Art. 133 ust. 1 regulaminu Izby Reprezentantów.

Z wnioskiem o udzielenie rządowi konstruktywnego wotum nieufności może wystąpić jedna trzecia deputowanych do Izby Reprezentantów⁵⁰. Wniosek poddaje się pod głosowanie po upływie czterdziestu ośmiu godzin od chwili ich zgłoszenia (art. 52 ust. 2)⁵¹. Przyjmowany jest absolutną większością członków Izby (art. 96 ust. 2 Konstytucji).

Król powołuje na premiera osobę zaproponowaną przez Izbę Reprezentantów w uchwale o udzieleniu konstruktywnego wotum nieufności⁵². Ustrojodawca zdecydował się w ten sposób na radykalne ograniczenie roli monarchy w procedurze powołania nowego gabinetu, przynajmniej jeżeli chodzi o zastosowanie konstruktywnego wotum nieufności. Jeżeli Izba Reprezentantów zdolna jest do przeprowadzenia procedury określonej w art. 96 ust. 2 Konstytucji, król nie może wystąpić z inicjatywą powołania nowego premiera, ani tym bardziej odmówić przyjęcia dymisji rządu spowodowanej uchwaleniem konstruktywnego wotum nieufności. Ograniczona jest więc jego rola mediatora i arbitra w sytuacji kryzysu gabinetowego⁵³. Jeżeli natomiast wskutek zainicjowania procedury określonej w art. 96 ust. 2 Konstytucji parlament nie zdoła uchwalić rządowi wotum nieufności, urzędujący gabinet zachowuje w nienaruszonym stanie mandat do sprawowania władzy w państwie⁵⁴.

Wprowadzenie w 1993 r. konstruktywnego wotum nieufności nie oznaczało rezygnacji belgijskiego ustrojodawcy ze zwykłego wotum nieufności, nie tylko wobec ministrów (o czym była mowa wyżej), ale również wobec całego gabinetu. O tym, że taka sytuacja jest możliwa, przekonuje treść art. 46 ust. 1 Konstytucji, określającego przesłanki rozwiązania Izby Reprezentantów. Należy do nich odrzucenie przez Izbę Reprezentantów wniosku o udzielenie rządowi wotum zaufania, jeżeli nie zaproponuje ona w terminie trzech dni powołania nowego premiera oraz uchwalenie rządowi wotum nieufności bez jednoczesnego zaproponowania królowi powołania nowego premie-

⁵⁰ Art. 137 ust. 2 regulaminu Izby Reprezentantów.

⁵¹ Podobnie rzecz się ma z wnioskiem o udzielenie rządowi wotum zaufania.

⁵² Powołanie premiera nie jest równoznaczne z objęciem przez niego obowiązków szefa rządu. Następuje ono w momencie złożenia przysięgi przez nowy rząd (art. 96 ust. 2 Konstytucji).

⁵³ Por. C. Hecking, *Das politische System Belgiens*, Opladen 2003, s. 110; J. Hartmann, U. Kempf, *Staatsoberhaupter in der Demokratie*, Wiesbaden 2011, s. 51. Na temat pozycji ustrojowej belgijskiego króla zob. A. Budzanowska, *Monarcha w systemie konstytucyjnym Belgii*, [w:] *Szkice o pozycji ustrojowej i statusie głowy państwa*, red. M. Grzybowski, Kraków 2003, s. 157 i n.

⁵⁴ A. André, S. Depauw, K. Deschouwer, op.cit., s. 52.

ra. W obu przypadkach Izba Reprezentantów podejmuje uchwałę absolutną większością swoich członków.

IV. Odpowiedzialność prawna

W belgijskim prawie konstytucyjnym oprócz odpowiedzialności politycznej członków Rządu Federalnego występuje również odpowiedzialność prawna⁵⁵. Stosowna regulacja znajduje miejsce w art. 103 Konstytucji. Przepis ten został zmieniony nowelą konstytucyjną z 12 czerwca 1998 r. Od czasu jej wejścia w życie sądenie ministrów za przestępstwa popełnione w związku ze sprawowaną funkcją należy w pierwszej instancji do wyłącznej właściwości sądu apelacyjnego⁵⁶. W ten sam sposób ministrowie ponoszą odpowiedzialność za działania niemające związku z piastowanym urzędem, jeżeli są sądeni w okresie sprawowania urzędu ministra⁵⁷.

Właściwość sądu apelacyjnego właściwego do osądzenia ministra określa na jest w drodze ustawy. Sąd apelacyjny orzeka o odpowiedzialności ministra w składzie zgromadzenia ogólnego, jak również określa jego skład. Wyrok sądu apelacyjnego podlega zaskarżeniu przed Sądem Kasacyjnym, który orzeka w składzie połączonych Izb, nie rozpoznając jednak istoty sprawy.

Dochodzenie karne przeciwko ministrowi może być wszczęte i prowadzone tylko przez prokuratora przy właściwym sądzie apelacyjnym. Każdy wniosek dotyczący powyższego postępowania, każde bezpośrednie wezwanie przed sąd apelacyjny oraz każde zatrzymanie, z wyjątkiem ujęcia na gorącym uczynku, wymaga zgody Izby Reprezentantów. Wobec skazanego ministra monarcha może zastosować prawo łaski tylko na żądanie Izby Reprezentantów.

Obowiązujące reguły odpowiedzialności karnej ministrów podległy znacznej modyfikacji w porównaniu do stanu prawnego określonego jednolitą wersją

---

⁵⁵ Nieznana jest natomiast kategoria odpowiedzialności konstytucyjnej za popełnienie deliktu konstytucyjnego, tj. czynu polegającego na naruszeniu konstytucji lub ustawy niebędącego przestępstwem; por. J. Juchniewicz, *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w Królestwie Belgii*, [w:] *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Toruń 2010, s. 390 i n.

⁵⁶ Do odpowiedzialności, o której mowa, mogą być pociągnięci również federalni sekretarze stanu (por. art. 104 ust. 4 Konstytucji); podobnie J. Juchniewicz (*Ibidem*, s. 395).

⁵⁷ M. Uyttendaele, *op.cit.*, s. 149–150.

Konstytucji z 1994 r. W świetle tych przepisów Izbie Reprezentantów przysługiwało prawo stawiania ministrów w stan oskarżenia i pociągania ich do odpowiedzialności przed Sądem Kasacyjnym, któremu przysługiwała wyłączna właściwość do ich sądzenia, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie, w związku z przypadkami złożenia powództwa cywilnego przez stronę poszkodowaną i w przypadku przestępstw popełnionych przez ministrów poza wykonywaniem ich funkcji urzędowych.

V. Podsumowanie

Na podstawie dość lakonicznych przepisów Konstytucji z 1831 r. kształtowały się przez dziesięciolecia w drodze konwenansów konstytucyjnych mechanizmy parlamentarnego systemu rządów. Modyfikacji uległa pozycja ustrojowa króla, który przy niezmienionej literze konstytucji utracił realną władzę na rzecz gabinetu wraz z demokratyzacją prawa wyborczego i utrwalaniem się systemu rządów parlamentarnych z jego podstawową cechą, jaką jest odpowiedzialność polityczna egzekutywy przed organem przedstawicielskim. Decyzja o uruchomieniu odpowiednich mechanizmów odpowiedzialności politycznej ministrów przeszła w ręce decydentów partyjnych. Okoliczności towarzyszące zmianom gabinetów wpisują się w zjawisko charakterystycznej dla Belgii tzw. demokracji konsocjonalnej, której istotą jest podejmowanie najważniejszych dla państwa decyzji w drodze uzgodnień między kluczowymi podmiotami systemu politycznego⁵⁸.

Ewolucja belgijskiego konstytucjonalizmu wskazuje, iż w zakresie odpowiedzialności politycznej członków rządu odpowiedzialność indywidualna ministrów została wyparta przez odpowiedzialność solidarną. Procesowi temu służyło wykształcenie się stanowiska premiera. Parlament zaś został zwolniony z obowiązku ustalenia zakresu odpowiedzialności poszczególnych członków gabinetu. Niemniej po dzień dzisiejszy utrzymywana jest instytucja odpowiedzialności indywidualnej ministrów, trwale zapisana w dziejach belgijskiego konstytucjonalizmu.

---

⁵⁸ A. Głowacki, *System...*, s. 14–15; A. Pyrzyńska, „*Król mówi – król słucha – król mediuje*” – o sposobie kreacji rządu w krajach Beneluksu, [w:] *Polski model władzy wykonawczej na tle porównawczym*, red. A. Łabno, Katowice 2015, s. 44–45.

Duże znaczenie dla mechanizmów politycznej odpowiedzialności rządów przed parlamentem miało wprowadzenie do belgijskiej Konstytucji na mocy reformy z 1993 r. instytucji konstruktywnego wotum nieufności. Podstawowym celem ustrojodawcy było zmniejszenie częstotliwości kryzysów gabinetowych. Twórcy rewizji konstytucji zadowolili się jednak tylko półśrodkiem, pozostawiając możliwość obalenia rządu w trybie zwykłego wotum nieufności (bez zaproponowania osoby nowego premiera). Nie zlikwidowano również możliwości uchwalenia indywidualnego wotum nieufności wobec ministra. Trudno nie zgodzić się z oceną, że stabilizująca rola konstruktywnego wotum nieufności została w tych warunkach mocno osłabiona⁵⁹.

Literatura

- André A., Depauw S., Deschouwer K., *Changing Investiture Rules in Belgium*, [w:] *Parliaments and Government Formation. Unpacking Investiture Rules*, red. B.E. Rasch, Sh. Martin, J.A. Cheibub, Oxford 2015.
- Biskupski K., *Ustrój polityczny Belgii. Studium o różnicach między ustrojem konstytucyjnym a rzeczywistością*, Toruń 1964.
- Budzanowska A., *Monarcha w systemie konstytucyjnym Belgii*, [w:] *Szkice o pozycji ustrojowej i statusie głowy państwa*, red. M. Grzybowski, Kraków 2003.
- Budzanowska A., *Parlament Federalny Belgii*, [w:] *Parlamente państw europejskich*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2005.
- Craeybeckx J., *From the Great War to Great Depression*, [w:] E. Witte, J. Craeybeckx, A. Meynen, *Political History of Belgium. From 1830 Onwards*, Brussels 2009.
- De Winter L., Timmermans A., Dumont P., *Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics*, [w:] *Coalition Governments in Western Europe*, red. W.C. Müller, K. Strøm, Oxford 2003.
- Dydał E., Sączuk A., *Królestwo Belgii*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, t. 1, red. K.A. Wojtaszczyk, M. Poboży, Warszawa 2013.
- Fiers S., Krouwel A., *The Low Countries: From 'Prime Minister' to President-Minister*, [w:] *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, red. Th. Poguntke, P. Webb, Oxford 2007.
- Głowacki A., *Belgia (od państwa unitarnego ku federacji)*, Szczecin 1987.

---

⁵⁹ M. Pach, *Recepcja konstruktywnego wotum nieufności. Artykuł 67 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec w konfrontacji z rozwiązaniami ustrojowymi Hiszpanii, Belgii, Słowenii, Węgier i Polski*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XIV, s. 282.

- Głowacki A., *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997.
- Hartmann J., Kempf U., *Staatsoberhäupter in der Demokratie*, Wiesbaden 2011.
- Hecking C., *Das politische System Belgiens*, Opladen 2003.
- Juchniewicz J., *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w Królestwie Belgii*, [w:] *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Toruń 2010.
- Klepka R., *Kryzys polityczny lat 2010–2011 w Królestwie Belgii – geneza i możliwe następstwa*, [w:] *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, red. M. Cetwiński, A. Czajkowska, Częstochowa 2012.
- Klepka R., *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii. Analiza porównawcza*, Warszawa 2013.
- Klepka R., *Rządy mniejszościowe w Belgii: trudności istnienia stabilnego rządu w państwie Flamandów i Walonów*, [w:] *Rządy mniejszościowe w wybranych państwach świata. Studium prawno-polityczne*, red. R. Radek, Katowice 2014.
- Krzemiński M., *Królestwo Belgii*, [w:] *Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2007.
- Kuźlewska E., *Language Border and Linguistic Legislation in Belgium*, „Michigan State International Law Review Forum Conveniens” 2015, t. 3.
- Kuźlewska E., *Status ustrojowy władzy wykonawczej w Belgii*, „Przegląd Politologiczny” 2017, nr 1.
- Lejeune Y., *Droit constitutionnel belge. Fondements et institutions*, Bruxelles 2014.
- Pach M., *Recepcja konstruktywnego wotum nieufności. Artykuł 67 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec w konfrontacji z rozwiązaniami ustrojowymi Hiszpanii, Belgii, Słowenii, Węgier i Polski*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XIV.
- Peeters P., Alen A., *The Executive*, [w:] *Treatise on Belgian Constitutional Law*, red. A. Alen, Deventer-Boston 1992.
- Philips V., Vermeersch P., *Belgia: geneza i organizacja państwa federalnego*, „Studia Europejskie” 1998, nr 1.
- Popelier P., Lemmens K., *The Constitution of Belgium. A Contextual Analysis*, Oxford 2015.
- Prakke L., *Swamping the Lords, Packing the Court, Sacking the King. Three Constitutional Crises*, „European Constitutional Law Review” 2006, t. 2.
- Prokop K., *Specyfika konstytucyjnej regulacji organów kontroli państwowej i ochrony prawa w Belgii*, [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym – perspektywa praw jednostki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziębie-Zaluckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej*, red. M. Grzesik-Kulesza, G. Pastuszko, Rzeszów 2017.
- Prokop K., *Zasady podziału władzy w Belgii*, [w:] *Zasady podziału władzy we współczesnych państwach europejskich*, t. I, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Rzeszów 2016.

- Pyrzyńska A., „*Król mówi – król słucha – król mediuje*” – o sposobie kreacji rządu w krajach Beneluksu, [w:] *Polski model władzy wykonawczej na tle porównawczym*, red. A. Łabno, Katowice 2015.
- Siegemund H., *Königreich Belgien*, [w:] *Regierungsmehrheit und Opposition in den Staaten der EG*, red. W. Steffani, Opladen 1991.
- Skrzydło W., *Uwagi wstępne* (do tłum. Konstytucji Belgii), [w:] *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Szwajcarii*, red. A. Burda, M. Rybicki, Wrocław 1970.
- Skrzydło W., *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Belgii*, Warszawa 2010.
- Stembrowicz J., *Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982.
- Uyttendaele M., *Les institutions de la Belgique*, Bruxelles 2014.
- Van Leuven N., *Belgium*, [w:] *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*, red. J.M. Smits, Cheltenham-Northampton 2012.
- Wójtowicz K., *Ustawa i tryb jej uchwalania w belgijskim prawie konstytucyjnym*, „Przeгляд Sejmowy” 1994, nr 1.
- Zieliński E., *Kształtowanie się instytucji państwa federalnego w Belgii*, [w:] *Studia nad ustrojoznawstwem i administracją. Księga jubileuszowa Profesora Michała Teofila Staszewskiego*, red. J. Zieliński, Siedlce 2007.
- Zieliński E., *Organizacja i funkcjonowanie administracji publicznej w Belgii*, [w:] *Problemy współczesnego ustrojoznawstwa. Księga jubileuszowa Profesora Bronisława Jastrzębskiego*, red. J. Dobkowski, Olsztyn 2007.
- Zieliński E., *Parlament Belgii*, Warszawa 1992.
- Zieliński E., *Rząd Królestwa Belgii*, [w:] E. Zieliński, I. Bokszczyński, *Rządy w państwach Europy*, t. 1, Warszawa 2003.